

УДК 321.01

Мельник В.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та соціально-поведінкових наук,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

КЛАСТЕРНА МОДЕЛЬ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ

У статті визначено, що для сталого розвитку економіки України необхідне використання всіх можливостей наявних механізмів інноваційного розвитку, зокрема кластерів і технологічних платформ, а застосування цих форм має ґрунтуватися на поєднанні загальнонаціонального та регіонального розвитку. Кластер у класичній формі спирається на географічне розташування, тому більшою мірою відповідає регіональній політиці, тоді як технологічна платформа формується згідно з галузевими ознаками та відповідає загальнонаціональному розвитку. Зроблено аналіз становлення та розвитку кластерів у світовій економіці, підкреслено значення кластеру як важливого універсального за своїми можливостями інструмента для підвищення конкурентоспроможності економіки окремих країн (або їх регіонів), а також для ефективного розвитку сучасної глобальної економіки. Особлива увага приділяється напрямкам розвитку кластеризації економіки Європейського Союзу. Узагальнено наукові здобутки, обґрунтовано доцільність створення та функціонування кластерів як інструментів підвищення конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобалізації.

Ключові слова: кластер, кластерна модель економіки, глобальна економіка, кластеризація економіки, держава, політика, стратегія.

КЛАСТЕРНАЯ МОДЕЛЬ ЭКОНОМИКИ: МИРОВОЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ УКРАИНЫ

Мельник В.В.

В статье определено, что для устойчивого развития экономики Украины необходимо использование всех возможностей имеющихся механизмов инновационного развития, в частности кластеров и технологических платформ, а применение этих форм должно основываться на сочетании общенационального и регионального развития. Кластер в классической форме опирается на географическое расположение, поэтому в большей степени соответствует региональной политике, тогда как технологическая платформа формируется согласно отраслевым признакам и отвечает общенациональному развитию. Сделан анализ становления и развития кластеров в мировой экономике, подчеркнута значимость кластера, как важного универсального по своим возможностям инструмента для повышения конкурентоспособности экономики отдельных стран (или их регионов), а также для эффективного развития современной глобальной экономики. Особое внимание уделяется направлениям развития кластеризации экономики Европейского союза. Обобщены научные достижения, обоснована целесообразность создания и функционирования кластеров как инструментов повышения конкурентоспособности национальной экономики в условиях глобализации.

Ключевые слова: кластер, кластерная модель экономики, глобальная экономика, кластеризация экономики, государство, политика, стратегия.

CLUSTER MODEL OF THE ECONOMY: WORLD EXPERIENCE AND PROSPECTS OF UKRAINE

Mel'nik V.

The sustainable development of economics of Ukraine requires the using of all possibilities of available tools of innovation development, including possibilities of clusters and technology platforms. Application of these tools should be based on combination of national and regional development. The cluster in the classical form is based on geographic location and consequently corresponds to the regional policy while the technological platform is formed according to branch requirements and corresponds more to national development. An analysis is made of the formation and development of clusters in the world economy. The importance of the cluster as an important and universal tool for increasing the competitiveness of the economies of individual countries (or their regions), as well as for the effective development of the modern global economy, is underlined. Particular attention is paid to the development of clusterization of the European Union's economy. The paper summarizes the scientific achievements and the expediency of the establishment and functioning of clusters as a tool for improving the competitiveness of the national economy in the context of globalization.

Keywords: cluster, cluster economy model, global economy, economy clustering, state, politics, strategy.

Постановка проблеми. В кінці ХХ – на початку ХХІ століття глобалізаційні процеси підвищують значення кластерів у процесах стимулювання економічного зростання та нарощування конкурентоспроможності як окремих національних регіонів, так і держав

світу. Сьогодні є багато прикладів створення високо-ефективних територіальних об'єднань підприємств, науково-навчальних установ та органів влади, які отримали назву кластерів. В результаті такі об'єднання в економіці розвинених країн світу дали їм змогу широко

позиціонувати себе в зовнішньому світі та вирішити нагальні внутрішні проблеми.

Слово «кластер» походить від англ. "cluster" («група», «купа», «рій», «скупчення»). Теоретичні основи кластерів були закладені наприкінці XIX століття А. Маршаллом, а термін «кластер» вперше застосовано професором Гарвардської школи (США) М. Портером у 1980-ті роки. Він зазначав, що кластер є організаційною формою консолідації зусиль зацікавлених сторін, спрямованих на досягнення конкурентних переваг, за умов становлення постіндустріальної економіки. М. Портер вважав, що у сучасній економіці традиційний галузевий поділ втрачає свою актуальність, а на перше місце виходять кластери як системи соціально-економічних взаємозв'язків [10, с. 10]. Отже, у США, де вчені раніше інших почали вивчати принципи розвитку регіональних економік, а М. Портер був піонером-розробником кластерної моделі, промислові кластери стали досить популярними. Сьогодні у США діють 380 найбільших кластерів у сферах високих технологій, виробництва побутових товарів, індустрії сервісу, видобутку природних ресурсів. Частка ВВП США, виробленого у кластерах, становить майже 61%, в них зайнято близько 57% всього трудового потенціалу країни. Яскравим прикладом кластера є Силіконова долина, де середня заробітна плата фахівців становить 125 тис. дол. на рік, зайнято 2,5 млн. осіб, венчурні вкладення становлять майже 70 млрд. дол. У Штатах формуються комісії з ініціювання створення кластерів, аналітичну роботу здійснюють наукові центри та університети. Комісія розподіляє частки учасників, допомагає долати різні труднощі. Первісний капітал виділяється штатом, а потім залучаються кошти приватних компаній. Особливістю американських кластерів є їх участь у глобальній конкуренції. Пріоритетами вважаються інноваційні підходи [2, с. 108].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку кластерів досліджували у своїх наукових працях багато зарубіжних науковців. Питання кластерів зокрема і кластерної політики загалом є дуже актуальними, оскільки саме кластерні об'єднання виступають однією з основ економічного розвитку країн світу. Кластерна модель економіки цікавить також вітчизняних учених. Серед учених, які сформуливали теоретичні основи та запропонували практичні рекомендації щодо формування та функціонування кластерів, слід назвати Д. Белла, П. Кругмана, М. Портера, Дж. Стігліца, Й. Шумпетера, В. Бесєдіна, А. Гальчинського, В. Геєця, Г. Григор'єва, Б. Данилишина, О. Єрмакову, В. Кислого, О. Кірдіана, І. Соколовську, В. Стойку, В. Федоренка. У більшості публікацій розвиваються теоретичні засади формування кластерів, досліджуються передумови їх ефективного функціонування. Проте водночас вони залишаються ще не до кінця дослідженими, а особливо щодо процесів кластеризації української економіки. Це є свідченням необхідності їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Мета статті полягає в аналізі передумов створення кластерних структур, зарубіжного досвіду кластеризації, а також виявленні основних проблем щодо становлення, функціонування та вдосконалення сучасних кластерів у регіонах України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науково-технічний прогрес та застосування його резуль-

татів у усіх сферах економіки забезпечують економічне зростання держав у XXI століття та формування «нової» економіки. Це модель конкурентоспроможної та інноваційно-інвестиційної економіки, що передбачає забезпечення високого рівня та якості життя населення. Кластери – це відносно нова як для світової, так і для української економіки форма організації, поділу ризиків і прибутку, підвищення конкурентоспроможності тощо. Потенціал кластерної моделі розвитку дуже значний, а головне, вона знайшла виправдання в розвинених країнах світу. Зокрема, світова практика підтверджує, що функціонування найбільш процвітаючих економік практично повністю забезпечуються за рахунок переваг у сучасних технологіях виробництва та управлінні. Тому успішний розвиток будь-якого рівня можливий за комплексного використання сучасних концепцій стратегічного менеджменту. Таким чином, замість видимої суперечливості процесів кооперації та конкуренції на конкретних ринках в умовах глобалізації все ж таки визначальними стають фактори, що сприяють стимуляції до взаємодії всіх учасників ринку, які усвідомлюють значимість потреби в обміні досвідом і знаннями.

Отже, сьогодні стає очевидним, що основним напрямом, що визначає перспективи сталого економічного розвитку, є не шлях, пов'язаний з використанням природних ресурсів, а залучення високих технологій, інтелекту, наукових новацій, що будуть стояти в основі надефективних матеріалів та речовин з набагато вищими показниками корисності порівняно з наявними.

Така ідея зовсім не є новою, але на етапі виходу з кризи не має іншої альтернативи. Взаємозумовленість і взаємозв'язки між процесами кластеризації, посилення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, який дає змогу протистояти натиску глобальної конкуренції та належним чином відповідати вимогам національного й регіонального розвитку.

Сучасний період становлення сталого розвитку економіки України має супроводжуватися підвищенням конкурентоспроможності національної економіки на основі реалізації ефективних стратегій та переходом на нові ринкові принципи господарювання. Це вимагає вирішення непростих завдань, викликаних кардинальним реформуванням організації та управління як адекватного інструмента модернізації економіки. В результаті з урахуванням специфіки української економіки кластери слід розглядати як якісно нову форму та важливу передумову запровадження сучасної моделі економічного розвитку за умови забезпечення відповідної законодавчо-нормативної підтримки.

Загалом державна політика у сфері підтримки кластерів визначається багатьма національними особливостями. По-перше, йдеться про пряме фінансування (субсидії, позики), яке досягає 50% витрат на створення нової продукції і технологій у межах кластерів (Франція, США), надання позик без виплати відсотків (кластери у Швеції) і безоплатних позичок, що досягають 50% від витрат на впровадження нововведень (кластери в Німеччині). По-друге, серед інструментів державного впливу на розвиток кластерів слід назвати пільгове оподаткування для підприємств, що входять до складу кластерів. По-третє, на державному рівні

створюються фонди з підтримки впровадження інновацій з урахуванням настання можливого комерційного ризику (Великобританія, Німеччина, Франція, Швейцарія, Нідерланди). Приймаються державні програми зі зменшення ризиків та відшкодування ризикових збитків підприємствам кластеру (Японія). На законодавчому рівні забезпечується захист інтелектуальної власності та авторських прав, що особливо важливо для кластерів, які використовують інновації [8].

Особливостями регіональних кластерів є унікальне внутрішнє середовище, унікальна інфраструктура, характерна для окремого регіону. Вона дає можливість використати конкурентні переваги підприємств на конкретній території за рахунок інтеграції. Кластер є стимулом економічного розвитку, а регіональність – базою для сталого розвитку кластера. Регіональність має велике значення на етапі вибору пріоритетних напрямів інвестування, оскільки має можливість впливати на рівень ризику невизначеності в ході оцінювання регіональних інвестиційних проектів [5, с. 112].

Особливістю формування регіональних кластерів у Франції є те, що держава тривалий час вирізнялась потужним централізованим державним сектором. Лише після ухвалення низки законодавчих актів розроблено та затверджено близько 100 проектів розвитку окремих регіонів на базі впровадження системи виробничої кластеризації. В результаті відбулась поступова концентрація малого та середнього бізнесу, створено 30 великих компаній шляхом кооперації підприємств.

Згідно зі стратегією регіонального розвитку території Великої Британії пріоритетом розвитку визнана необхідність наближення регіональної політики до місцевих центрів. Одним із напрямів у галузі розвитку підприємництва та підвищення рівня конкурентоспроможності підприємств є формування промислових кластерів [5, с. 113].

У США кластерний підхід регіонального економічного розвитку є базовим. Характерною рисою американських кластерів є те, що їхня діяльність спрямована на розвиток партнерських стосунків та комерціалізацію НДОКР. Причому завдання розвитку інноваційних кластерів на рівні регіонів визнані найважливішими в системі національних пріоритетів [1].

Однією з найбільш вдалих програм реалізації регіональної кластерної стратегії у США є створення та функціонування кластера «Силіконова долина», діяльність якого побудована на поєднанні в процесі виробництва дослідницьких проектів та венчурного капіталу. Результатом такої співпраці є «виробництво» інновацій. Варто акцентувати увагу на тому, що відмінною рисою всіх американських кластерів є активація ресурсів щодо створення інноваційної продукції, активна участь у цьому процесі науково-дослідних структур та орієнтація пріоритетів на регіональний розвиток.

Відмінною рисою кластерів Японії є домінування великих корпорацій, які у своїй діяльності реалізують ефект масштабу, значну роль приділяють розвитку науки та є ключовими суб'єктами державної політики кластеризації регіональної економіки. Головна мета створення та функціонування японських кластерів полягає у впровадженні в процес виробництва сучасних інноваційних науково-технічних досягнень та орієнтації виробничого процесу на «змішані» галузі, такі як біовиробництво, біоінформатика (для порівняння,

кластерні структури європейських країн головним чином поширюють свій вплив на традиційні галузі промисловості) [1].

Таким чином, світовий досвід формування кластерів дає змогу сформулювати кілька напрямів кластеризації, які можуть послужити орієнтиром під час розроблення та реалізації як автономних інноваційно-інвестиційних проектів, так і комплексних програм кластеризації в межах окремих регіонів [2–10].

1) Трансферні інноваційні кластери. Одним з найбільш популярних напрямів кластеризації в країнах, що тільки приступають до інноваційної індустріалізації, є кластери «запозичення зарубіжно-технологічної платформи», або «трансферт технологій». Щоб сформувати новий, більш високий технологічний уклад, доцільно створювати умови для освоєння передових технологій, які сьгодні у світі формують виробничий потенціал високотехнологічних підприємств.

2) Інтеграційні кластери. Великими можливостями володіє концепція інтеграційної кластеризації, оскільки поєднання процесів економічної інтеграції з формуванням спеціалізованих інноваційних кластерів на території будь-яких країн є конструктивним рішенням, що відповідає економічним інтересам усіх країн-учасниць. Формування інтеграційних інноваційних кластерів може стати одним з пріоритетних напрямів створення єдиного інноваційного простору, що забезпечить нарощування виробничого потенціалу учасників кластера.

3) Транспортні-промислові кластери. Цей тип кластерів передбачає, що його учасники забезпечують і здійснюють на систематичній та регулярній основі діяльність, спрямовану на розроблення й виробництво інноваційної та високотехнологічної (наукоємної) продукції, що дають змогу сформувати виробничий потенціал інноваційних підприємств. При цьому сконцентрована на деякій території група взаємопов'язаних транспортних підприємств та організацій надає транспортні послуги, взаємодоповнюючи один одного та підсилюючи виробничий потенціал та конкурентні переваги окремих учасників та кластера загалом.

4) Соціально-медичні інноваційні кластери. Цей тип кластерів почав формуватися в країнах з розвинутою ринковою економікою. Необхідність у таких кластерах продиктована різким зростанням витрат на медичне обслуговування населення. Прихильники формування соціально-медичних кластерів роблять ставку на нові біотехнології, зокрема на ті, що пов'язані з попередженням або ранньою діагностикою широкого кола захворювань. Інноваційні підходи до збереження здоров'я володіють високою соціальною результативністю та дають змогу оптимізувати витрати на медичне страхування. Крім медичних інновацій, сучасні біотехнології забезпечують раціональне вирішення продовольчої проблеми та багатьох інших питань життєзабезпечення широких верств населення.

5) Кластери повного циклу. В ядро таких кластерів входять науково-дослідні інститути та інші організації, які орієнтовані на проведення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі природничих та гуманітарних наук. Навколо цього ядра групуються проектно-конструкторські бюро, інноваційні центри та інші суб'єкти венчурного бізнесу. Кластери повного циклу включають високотехнологічні виробничі компанії, які

створюють наукоємну продукцію з дуже високою доданою вартістю.

Більшість вітчизняних товаровиробників не надто зацікавлена в налагодженні виробництва високотехнологічної продукції. Основна причина полягає в тому, що впровадження інновацій завжди пов'язане зі значними фінансовими витратами та комерційними ризиками. Багатофункціональні кластери є потужним засобом нарощування виробничого потенціалу підприємств, що є необхідною умовою сталого розвитку його учасників.

Висновки з цього дослідження. В усьому світі кластерний підхід пов'язаний з політикою нарощування потенціалу і, як наслідок, підвищенням конку-

рентоспроможності національних економік. Кластерний підхід дає змогу більш ефективно використовувати наявні ресурси, формуючи виробничий потенціал як підґрунтя сталого економічного зростання всіх галузей національної економіки.

Незважаючи на твердження багатьох дослідників про те, що велика кількість кластерних утворень є й на території України, слід відзначити, що все ж таки їх більшість має досить формальний характер. Водночас кожна держава розробляє власні підходи до створення кластерів та регулювання їхньої діяльності, відповідно, по-своєму організовує діяльність відповідальних за реалізацію національної стратегії сталого конкурентоспроможного розвитку.

1. *Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной и национальной конкурентоспособности на основе развития кластеров // Официальный сайт Института региональных инновационных систем. URL: <http://www.innosys.spb.ru/?id=1093>.*

2. *Бондарчук Н. Функціонування кластерів: світовий і вітчизняний досвід. Економіка та держава. 2010. № 9. С. 107–109.*

3. *Кірдан О. Організаційно-регулятивні та економічні передумови формування соціально-економічних відносин між групами інтересів в агропромисловому виробництві. Економіка. Фінанси. Право. 2018. № 3 (2). С. 18–21.*

4. *Концепція створення кластерів в Україні. URL: http://biznes.od.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=499&Itemid=33.*

5. *Порваткина М. Зарубежный опыт формирования и развития региональных кластеров в экономически развитых странах. Вестник ТГПУ. 2011. № 12. С. 112–115.*

6. *Посібник з кластерного розвитку. Україна. Послуги з підтримки МСП в пріоритетних регіонах. Europe Aid/121495/C/SV/UA. URL: <http://econotymk.gov.ua/download/books/ClusterHandbookUkr.pdf>.*

7. *Об одобрении Концепции Национальной стратегии формирования и развития трансграничных кластеров: Проект Распоряжения Кабинета Министров Украины. URL: <http://ved.odessa.gov.ua/Main.aspx?sect=Page&IDPage=23566&id=1150>.*

8. *Соколенко С. Світовий і національний досвід формування інноваційних кластерів. Стратегії конкурентоспроможності регіонів в умовах глобалізації: український та закордонний досвід: IV національний форум з питань регіонального розвитку (м. Київ, 12 листопада 2008 року). URL: <http://ucluster.org/sokolenko/2008/11/svitovyyj-inacionalnyjdosvid-formivannya-innovacijnix-klasteriv>.*

9. *Стойка В. Державно-приватне партнерство – рушійна сила інноваційного розвитку країни. Агросвіт. 2015. № 6. С. 36–40.*

10. *Ямчук А. Деякі питання побудови інноваційно-інформаційних кластерів. Проблеми науки. 2012. № 4. С. 10–15.*

E-mail: 73vmelnik@gmail.com